

Begrippenlijst aardrijkskunde

De onderstaande begrippenlijst kan je helpen bij je voorbereiding op de toelatingstoets aardrijkskunde voor de pabo. De begrippen komen uit de handreiking aardrijkskunde van SLO. Ze sluiten aan bij de hierin opgenomen leerdoelen en toelatingseisen. Binnen het vak aardrijkskunde kennen we de volgende thema's:

- aarde, klimaat en landschap
- bevolking en ruimte
- bestaansmiddelen
- arm en rijk
- grenzen en identiteit
- krachten der aarde
- bronnen van energie
- water

De begrippen zijn gerangschikt naar deze thema's. In de lijst hieronder vind je een omschrijving van het begrip en een voorbeeld/toelichting. Het kan zijn dat begrippen dubbel in de lijst staan. Ze zijn dan bij meerdere thema's van belang.

Hulpmiddel

De begrippenlijst helpt je bij het bestuderen van de leerstof die je moet kennen voor de toelatingstoets voor de pabo voor aardrijkskunde. Alleen het bestuderen van deze begrippenlijst bereidt je niet voldoende voor op deze toets, want je beheerst de leerstof nog niet als je alle begrippen kent. De leerstof helpt je om verbanden tussen begrippen te zien.

Algemeen

Natuurlijke dimensie	De natuurlijke invalshoek.	Het bekijken van geografische (aardrijkskundige) onderwerpen vanuit natuurlijke factoren, bijvoorbeeld de bodemsoort, het klimaat of de aanwezigheid van hoogteverschillen (reliëf).
Economische dimensie	De economische invalshoek.	Het bekijken van geografische (aardrijkskundige) onderwerpen vanuit economische factoren, bijvoorbeeld het Bruto Nationaal Product (BNP), de import en export.
Sociaal-culturele dimensie	De sociaal-culturele invalshoek.	Het bekijken van geografische (aardrijkskundige) onderwerpen vanuit sociaal-culturele factoren, bijvoorbeeld geloven, tradities, normen en waarden en omgangsvormen.
Politieke dimensie	De politieke invalshoek.	Het bekijken van geografische (aardrijkskundige) onderwerpen vanuit politieke factoren, bijvoorbeeld beslissingen van de gemeenteraad over het wel of niet bouwen van een nieuwe woonwijk en wie er dingen kan beslissen in een gebied.
Kaartselectie	Het kiezen van een geschikte kaart om de benodigde informatie te krijgen.	Via het topografisch namenregister in de atlas vind je de overzichtskaarten en topografische kaarten. Deze geven een zo goed mogelijk beeld van een gebied (plaatsen, wateren, infrastructuur, etc.) Via het zaakregister (of trefwoordenregister) vind je thematische kaarten. Deze kaarten hebben een onderwerp, zoals godsdienst, bevolkingsgroei, hoeveelheid neerslag, etc.
Kaartlezen	Het lezen van een kaart om de benodigde informatie te krijgen. Hierbij is de legenda een belangrijk onderdeel van een kaart.	Het kan bijvoorbeeld gaan om de vraag of er in een gebied een vliegveld is. Hierbij kijk je in de legenda van een kaart om te achterhalen welk symbool staat voor een vliegveld en of deze op de kaart te vinden is.
Atlas	Een kaart is een vereenvoudigde versie van de werkelijkheid. In een atlas zijn verschillende kaarten opgenomen, meestal per werelddeel.	De Grote Bosatlas (Noordhoff) 54e druk.
Digitale interactieve kaart	Een kaart waarbij je verschillende lagen oproept.	www.edugis.nl heeft verschillende digitale interactieve kaarten.
Kaartanalyse	Verbanden ontdekken tussen verschijnselen op een of meerdere kaarten.	In Nederland zien we een verband tussen de bevolkings spreiding en de werkgelegenheid. In gebieden waar veel mensen wonen, is er veel werkgelegenheid.
Kaartinterpretatie	Het trekken van een conclusie uit kaartgegevens.	In droge gebieden is irrigatie nodig om te zorgen voor voldoende voedsel voor de bevolking.

Aarde, klimaat en landschap

Zonnestelsel	Het geheel van de zon, planeten, manen en andere hemellichamen waar de aarde deel van uitmaakt.	In ons zonnestelsel vind je acht planeten, tientallen manen en vele andere hemellichamen.
Aarde	Bewoonbare planeet in het zonnestelsel. De aarde draait in 24 uur om zijn eigen as en in 365 dagen om de zon (draaiing van de aarde om de zon).	De aarde is ongeveer 4,6 miljard jaar oud.
Aardbaan	De baan van de aarde rond de zon.	De aarde draait in 365 dagen om de zon (linksom).
Aardrotatie	De tocht van de aarde rond haar eigen as.	De aarde draait in 24 uur om haar eigen as (van bovenaf gezien tegen de klok in).
Dag-nacht	De periode dat het licht is en de periode dat het donker is.	Doordat de aarde om haar eigen as draait, belicht de zon steeds een ander gebied. In dit gebied is het dan dag en aan de andere kant is het nacht.
Aardas	De as waar de aarde om draait, denkbeeldige lijn tussen de Noord- en Zuidpool.	De as van de aarde is naar rechts gericht.
Seizoen	Een seizoen, ook wel jaargetijde genoemd, is een van de vier delen van het jaar.	Er zijn seizoenen omdat de aarde rondjes draait rond de zon (1 rondje = 1 jaar) én scheef op haar as staat ten opzichte van de zon.
Evenaar	Denkbeeldige cirkel halverwege de Noordpool en Zuidpool. Ook wel equator genoemd.	Dit is de langste parallel (horizontale lijn) met een lengte van ongeveer 40.000 km. Deze lijn verdeelt de wereld in het noordelijk en zuidelijk halfrond en heeft in het geografische coördinatensysteem de waarde 0° (lage breedte).
Geografische coördinaten	Waarden die een bepaalde plek op aarde aanwijzen ten opzichte van de evenaar en nulmeridiaan.	De evenaar verdeelt de aarde in het noordelijk en zuidelijk halfrond. De nulmeridiaan loopt door Greenwich en verdeelt de aarde in het oostelijk en westelijk halfrond.
Parallel	Een lijn evenwijdig aan de evenaar (horizontaal).	De parallellen geven de breedtegraden aan. We bedoelen daarmee de afstand van de evenaar (0°) tot aan een bepaald punt op noorderbreedte of op zuiderbreedte. Zo ligt Amsterdam op 52° 22' 30" noorderbreedte (NB). De Noordpool ligt op 90° NB en de Zuidpool op 90° ZB.
Meridiaan	Een lijn evenwijdig aan de nulmeridiaan (verticaal).	De meridianen geven de lengtegraden aan. We bedoelen daarmee de afstand van de nulmeridiaan (0°) tot aan een bepaald punt op oosterlengte of westerlengte. Zo ligt Amsterdam op 4° 54' 30" oosterlengte (OL). De meridianen lopen van 0 tot 180° OL en van 0 tot 180° WL.
Oosterlengte	Het gebied ten oosten van de nulmeridiaan.	Hier vinden we onder andere het continent Azië en grote delen van Europa en Afrika.
Westerlengte	Het gebied ten westen van de nulmeridiaan.	Hier vinden we de continenten Noord-Amerika en Zuid-Amerika.
Noordelijk halfrond	Het gebied ten noorden van de evenaar.	Hier vinden we de grootste landmassa's.

Begrip	Omschrijving	Voorbeeld of toelichting
Zuidelijk halfrond	Het gebied ten zuiden van de evenaar.	Dit gebied bestaat voornamelijk uit grote wateroppervlakten.
Noordpool	Geografisch gezien het meest noordelijke punt van de aarde.	Dit gebied is grotendeels bedekt met drijfjjs (zee).
Zuidpool	Geografisch gezien het meest zuidelijke punt van de aarde.	Dit gebied is grotendeels bedekt met landijs.
Tijdzone	Een gebied op aarde met dezelfde tijd.	De meridianen worden gebruikt om de tijdzones in te delen.
Klimaat	De gemiddelde toestand van de atmosfeer op een bepaald moment op een bepaalde plaats gemeten over dertig jaren.	Bij het klimaat kijken we naar de temperatuur, de neerslag, het aantal uren zonneschijn en de wind. Nederland heeft een gematigd zeeklimaat met koele zomers en zachte winters. In grotere landen, zoals de VS, komen meerdere klimaten voor. Het kan dan gaan om een landklimaat (koude winters en warme zomers) in het midden van de VS en een Middellandse Zeeklimaat (hete zomers en zachte winters met in de zomer een droge periode) aan de westkust.
Tropische regenklimaten - Tropisch regenwoudklimaat - Savanneklimaat	De warme klimaten.	In het tropisch regenwoud komt de gemiddelde maandtemperatuur het hele jaar door boven de 18 °C en is er het hele jaar door veel neerslag (meer dan 2.000 mm gemiddeld per jaar). Het savanneklimaat is vergelijkbaar, maar heeft een droog seizoen. Dit is meestal in de winter. We vinden deze klimaten rond de evenaar.
Droge klimaten - Steppeklimaat - Woestijnklimaat	Klimaten met weinig neerslag.	Het woestijnklimaat is een zeer droog klimaat (ca. minder dan 250 mm neerslag per jaar) en het steppeklimaat een droog klimaat (ca. 250-500 mm neerslag per jaar).
Gematigde klimaten - Neerslag in alle jaargetijden - Middellandse Zeeklimaat	Een gematigd klimaat (bijvoorbeeld het gematigd zeeklimaat) of warm gematigd klimaat (bijvoorbeeld het Middellandse Zeeklimaat) is een vochtig klimaat. Een ander kenmerk zijn de relatief gematigde temperaturen.	Gematigde klimaten hebben duidelijke seizoenen en de verschillen in temperatuur tussen de winter en de zomer zijn niet groot. We vinden deze klimaten op gematigde breedte.
Poolklimaten - Toendraklimaat - Sneeuwklimaat - Hooggebergteklimaat	De koude klimaten.	- In een toendraklimaat komt de gemiddelde temperatuur in de koudste maand niet boven de -3°C en in de warmste maand blijft deze tussen de 0°C en 10°C. - In een sneeuwklimaat blijft de gemiddelde maandtemperatuur in de koudste maand beneden de -3°C. De warmste maand heeft een gemiddelde maandtemperatuur lager dan 0°C. - Het hooggebergteklimaat komt voor in bijvoorbeeld de Alpen en Himalaya. De temperatuur in deze hooggelegen gebieden komt alleen in de zomermaanden boven de 0°C.
Vegetatie	Type plantengroei.	In Nederland vinden we vooral bladverliezende loofbomen. Dit type is kenmerkend voor onze vegetatie.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Tropisch regenwoud	Gebied waarin het altijd warm is en waar veel soorten bomen en planten groeien die altijd groen blijven.	We vinden het tropisch regenwoud vlak rond de evenaar.
Savanne	Gebied waarin het altijd warm is met een droge periode in de winter of in de zomer.	We vinden de savanne ten noorden en zuiden van de evenaar. In dit gebied valt een aantal maanden per jaar geen neerslag.
Steppe	Gebied met tussen de 250 en 500 mm neerslag per jaar.	De begroeiing op de steppe heeft zich aangepast aan de droogte. Zo vinden we er vooral grassen en lage struiken.
Woestijn	Een gebied met zeer weinig neerslag.	Voorbeelden zijn de Sahara in Noord-Afrika en de Gobi-woestijn ten noorden van het Himalayagebied.
Oase	Een plek in de woestijn met toegang tot water.	Doordat er in een oase water beschikbaar is, groeien hier planten en bomen. Ook zorgt de oase voor drinkwater voor mens en dier.
Wadi	Een rivier in een woestijn waarvan de rivierbedding een gedeelte van het jaar droog valt.	In Oman zijn diverse wadi's te vinden. De bevolking gebruikt deze onder andere als ontmoetingsplek.
Taiga	Gebied waarin alleen naaldbomen groeien.	We vinden de taiga in grote delen van Rusland, Canada en in Scandinavië.
Zomergroen loofwoud	Loofbos waar de bomen en struiken in de winter hun blad verliezen.	Dit type vegetatie is kenmerkend voor Nederland. Voorbeelden zijn de eik, beuk en kastanje.
Mangrove	Bomen en struiken die in tropische gebieden voorkomen met een getij (eb en vloed).	Mangroven komen voor in tropische gebieden aan de kust of in rivierdelta's (gebied waar een rivier in de zee uitmondt).
Moeras	Een drassig gebied vooral bestaande uit organisch materiaal (planten en dieren).	Doordat zich onder een moerasgebied een ondoorlatende laag bevindt (bijvoorbeeld klei(steen) of zoutsteen) kan het water niet weg. Hierdoor verrotten resten van planten en dieren niet. Wanneer dit decennia zo door gaat, stapelen deze resten zich op en vormen uiteindelijk een drassige laag.
Toendra	Boomloos gebied waarin de winters lang zijn en de ondergrond het grootste deel van het jaar bevroren.	We vinden de toendra op hoge breedte. In de zomer groeien er in dit gebied mossen, grassen en lage struiken die goed tegen de kou kunnen.
Breedteligging	De afstand van de evenaar tot een bepaald punt.	Hoe dichterbij de evenaar, hoe lager de breedte. Hoe verder ervan af, hoe hoger.
Ligging ten opzichte van zee/oceaan	De afstand van een gebied tot de zee of de oceaan.	Doordat Nederland aan zee ligt, zijn onze zomers relatief koel en onze winters zacht. De oorzaak hiervan is dat de zee slechts langzaam opwarmt en ook weer langzaam afkoelt.
Hoogteligging	De afstand van een punt tot het gemiddelde zeeniveau (NAP).	Oost-Nederland ligt grotendeels boven de lijn +1 meter boven NAP. Hierbij geeft het NAP het gemiddelde zeeniveau aan.
Boomgrens	De lijn waarboven het te koud is voor bomen om te groeien.	De boomgrens ligt gemiddeld op 10°C in de warmste maand. Het is geen strakke lijn, maar een gebied waarin steeds minder bomen groeien.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Sneeuwgrens	De hoogtelijn waar de sneeuw begint.	Dit is de hoogtelijn waar de temperatuur gelijk is of lager aan 0°C.
Reliëf	Hoogteverschillen in het landschap.	In Nederland vinden we weinig reliëf. Er is sprake van een heuvelandschap in Limburg, dat in de uitlopers van de Ardennen ligt. De hoogteverschillen zijn hier niet erg groot: tussen de 150 en 500 meter. Wanneer we kijken naar het Himalayagebergte op de grens tussen India en China zien we wel grote verschillen in hoogte. We spreken dan ook van een hooggebergte met een gemiddelde hoogte van 1.500 meter.
Windstroom	De overheersende stroming van de wind in een gebied.	In Nederland is de overheersende windrichting zuidwest: komende vanuit het zuidwesten (Zeeland) en in de richting van het noordoosten (Groningen) waaiend.
Zeestroom	Continue stromingen van het zeewater aangedreven door de energie van de zon en de overheersende windrichting.	Er zijn warme en koude zeestromen. De Golfstroom is bijvoorbeeld een warme zeestroom die warm water aanvoert vanuit de tropen (Golf van Mexico) richting het noorden (Noordwest-Europa).
Aanlandige wind	Zeewinden.	Het gaat hier om winden die van zee komen en dan het land over gaan.
Aflandige wind	Landwinden.	Het gaat hier om winden die van land komen en dan de zee over gaan.
Loefzijde	De kant van een gebergte die aan de windkant ligt.	Aan de loefzijde van een gebergte wordt vochtige lucht omhoog gestuwd. Deze lucht koelt vervolgens af. Doordat koudere lucht minder waterdamp kan bevatten dan warmere, valt de neerslag aan de loefzijde van een gebergte.
Lijzijde	De kant van een gebergte die uit de windkant ligt. Ook wel de regenschaduw genoemd.	De Gobiwoestijn ligt aan de lijzijde van de Himalaya. Dit hooggebergte houdt de neerslag tegen. Dit verklaart waarom dit een erg droog gebied is.
Passaat	Winden die waaien tussen de 30° Noorderbreedte en 30° Zuiderbreedte.	Op het noordelijk halfrond hebben de passaten een afwijking naar rechts wanneer je met je gezicht naar de evenaar staat (de wind in de rug) en op het zuidelijk halfrond naar links.
Moesson	Winden bij de evenaar die elk half jaar van richting veranderen.	In India is er in de zomer een aanlandige moesson. Dit betekent dat er dan veel neerslag valt. In de winter draait deze moesson zich om en wordt een aflandige wind. In de winter is het in India dus droog.
Ijstijden	Een koude periode op aarde. Ook wel glaciaal genoemd.	In deze perioden breiden de ijskappen zich uit. De laatste ijstijd waarin het ijs Nederland bereikte tot de lijn Haarlem, Utrecht en Nijmegen is ca. 150.000 jaar geleden.
Warme tijden	Een warme periode op aarde. Ook wel interglaciaal genoemd.	Momenteel leven we in het Holoceen (10.000 jaar geleden tot heden), een warme periode op aarde.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Fossiel	Versteende resten van planten of dieren.	Nog regelmatig worden er fossielen gevonden. Zo wordt er in 2016 een T-rex tentoongesteld die het museum Naturalis door fondsenwerving in de VS heeft aangekocht.
Broeikaseffect	Het vasthouden van warmte van de zon door de atmosfeer.	Wanneer de samenstelling van de atmosfeer (met onder andere de gassen koolstofdioxide, methaan, zuurstof en ozon) in balans is, is de gemiddelde temperatuur op aarde 15°C. Dit maakt de aarde leefbaar voor mensen.
Versterkt broeikaseffect	Het versterken van het vasthouden van de zonnewarmte door de atmosfeer door de mens.	Door de uitstoot van onder andere koolstofdioxide door auto's en fabrieken houdt de atmosfeer meer warmte vast en warmt de aarde op. Gevolgen zijn: een zeespiegelstijging, het smelten van de ijskappen en in sommige gebieden meer neerslag en in anderen minder (droogte).
Broeikasgas [CO ₂]	Gassen die warmte van de zon opnemen en dit weer uitstralen.	Voorbeelden zijn: koolstofdioxide, methaan en stikstof.
Zeespiegelstijging	Het stijgen van de zeespiegel als gevolg van de opwarming van de aarde door het versterkt broeikaseffect.	Oorzaken zijn: - Het smelten van landijs; - Het uitzetten van water door de opwarming van de aarde.
Verdroging	Het dalen van de grondwaterstand in een gebied door menselijk handelen.	Niet alleen in droge gebieden is hier sprake van, ook in Nederland. Doordat wij het oppervlaktewater en de neerslag te snel afvoeren, verdrogen sommige gebieden. Dit is vooral ongunstig voor de landbouw.
Verwoestijning	Het uitbreiden van de woestijn.	Oorzaken zijn: - Overbeweiding; - Meer periodes van droogte.
Temperatuur	Hoe warm of koud het is.	Dit meten we meestal in °C.
Neerslag	Water uit de dampkring.	Dit water kan in vaste vorm (sneeuw en hagel) of vloeibare vorm (regen) op aarde terecht komen. Dit hangt af van de temperatuur in de dampkring en / of op aarde.
Stuwingsregen	Regen ontstaan doordat lucht tegen een gebergte omhoog gestuwd wordt.	Aan de westkant van de Sierra Nevada (VS), de loefzijde van het gebergte, vinden we veel stuwingsregens. Dit komt omdat hier een aanlandige wind is die de vochtige lucht tegen het Sierra Nevadagebergte opstuwt.
Stijgingsregen	Neerslag ontstaan in het gebied rond de evenaar.	Doordat het op de evenaar warm is, stijgt lucht snel op. Vervolgens koelt het af en kan minder waterdamp bevatten. Hierdoor valt er neerslag.
Wind	De verplaatsing van lucht over het aardoppervlak veroorzaakt door verschillen in luchtdruk.	Lucht stroomt van een hoge- naar een lagedrukgebied. De afstand tussen deze drukgebieden, bepaalt de windkracht. Het gaat dus om het luchtdrukverschil. De windrichting wordt bepaald door de draaiing van de aarde rond haar eigen as en de ligging van de drukgebieden ten opzichte van elkaar.

Begrip	Omschrijving	Voorbeeld of toelichting
Windkracht	De kracht van de wind bepaald door het verschil in luchtdruk tussen twee gebieden.	Een hoge- en een lagedrukgebied dicht bij elkaar betekent een sterke windkracht. Hoe verder de drukgebieden van elkaar liggen, hoe kleiner de windkracht. Op een kaart zien we dan dat de lijnen met dezelfde druk (isobaren) dicht bij elkaar liggen.
Storm	Een zeer krachtige wind met een windkracht van minimaal 9 Beaufort.	We meten de windkracht aan de hand van de schaal van Beaufort. Deze loopt van 1 (een zeer zwakke wind) tot en met 12 (een zeer krachtige wind, orkaankracht).
Tornado	Een zeer krachtige wervelwind die ontstaat boven land door het botsen van warme vochtige en koude droge lucht.	In het midden van de VS vinden we tornado valley. Hier vinden relatief vaak tornado's plaats.
Orkaan	Een zeer krachtige wervelwind die bestaat uit een cirkelvormig lagedrukgebied dat ontstaat boven zeewater van minimaal 27°C.	Een orkaan kan in omtrek wel tussen de 500 tot 1.500 kilometer beslaan. In het midden ervan zit een windstil gebied, het oog van de orkaan. Het verschil tussen een orkaan en een tornado is niet alleen de plek waar dit ontstaat, maar ook de duur. Een tornado duurt korter dan een orkaan.
Windrichting	De verplaatsing van lucht over het aardoppervlak in een bepaalde richting.	De windrichting wordt bepaald door de draaiing van de aarde rond haar eigen as en de ligging van de drukgebieden ten opzichte van elkaar. Westenwind betekent dat de wind uit het westen (richting het oosten) waait.
Luchtdruk	Het gewicht van de luchtdeeltjes in de atmosfeer op het aardoppervlak.	De luchtdruk geven we aan met isobaren. Dit zijn lijnen met dezelfde luchtdruk.
Hogedrukgebied	Gebied waar de luchtdruk hoog is ten opzichte van de omgeving, gemeten op zeeniveau.	Een hogedrukgebied bestaat uit dalende lucht en brengt vaak droog en zonnig weer.
Lagedrukgebied	Gebied waar de luchtdruk laag is ten opzichte van de omgeving, gemeten op zeeniveau.	Een lagedrukgebied bestaat uit stijgende lucht en brengt vaak bewolking en regen.
Front	Een scheiding tussen twee luchtsoorten.	Wanneer warme lucht uit de tropische zone met koude lucht uit de polen botst, krijgen we frontale neerslag. De warme lucht is namelijk lichter dan de koude en stijgt op. Vervolgens koelt deze lucht af en kan minder waterdamp bevatten. Dit zorgt voor neerslag op gematigde breedte.
Wolk	Een verzameling zwevende druppeltjes waterdamp of ijskristallen in de dampkring, zichtbaar als een witte of grijze pluim.	Wanneer de druppeltjes waterdamp of ijskristallen aan elkaar klitten, vallen ze door de zwaartekracht als neerslag naar beneden.
Reliëf	Hoogteverschillen in het landschap.	In Nederland vinden we weinig reliëf. Er is sprake van een heuvellandschap in Limburg, dat in de uitlopers van de Ardennen ligt. De hoogteverschillen zijn hier niet erg groot: tussen de 150 en 500 meter. Wanneer we kijken naar het Himalayagebergte op de grens tussen India en China zien we wel grote verschillen in hoogte. We spreken dan ook van een hooggebergte met een gemiddelde hoogte van 1.500 meter. In een gebergte kunnen stuwingsregens ontstaan.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Zandlandschap	Landschap ontstaan door afzettingen van (dek) zand.	We vinden dit landschap vooral in het oosten van Nederland en in delen van Brabant.
Dekzand	Door de wind afgezet zand.	Dit zand is in Nederland afgezet in de laatste ijstijd (ca. 10.000 jaar geleden). Het ijs bereikte Nederland toen niet, maar er heerste wel een koud en droog klimaat, het toendra-klimaat. Op de kale vlakten had de wind vrij spel en verspreidde het dekzand.
Stuwwal	Een door het ijs opgestuwde heuvel.	In de voorlaatste ijstijd (ca. 150.000 jaar geleden) kwam het landijs vanuit het noorden tot de lijn Haarlem, Utrecht en Nijmegen. De dikke pakketten ijs stuwden het land voor zich uit en zo ontstond onder andere de Utrechtse Heuvelrug.
Rivierkleilandschap	Landschap ontstaan door overstromingen van rivieren.	We vinden dit landschap in Nederland rond de grote rivieren: de Rijn, Maas en Waal.
Rivierklei	Door rivieren aangevoerde klei.	Het gaat om relatief jonge kleisoorten.
Rivierbedding	Het gebied dat een rivier heeft uitgesleten.	Doordat water altijd van hoog naar laag stroomt en dus naar het laagste punt stroomt, verplaatsen rivierbeddingen zich in de loop van de tijd.
Uiterwaarde	Het gebied tussen de zomerdijk en winterdijk.	De uiterwaarden worden in de zomer vaak gebruikt als weidegebied.
Rivierdijk	Dijken aan weerszijden van een rivier bedoeld om overstromingen van het binnendijkse gebied te voorkomen.	Het binnendijkse gebied is het gebied dat de dijken beschermen. We onderscheiden twee soorten dijken: - de lage dijken aan weerszijden van de rivier (zomerdijken); - de hogere dijken die naast de zomerdijken liggen (winterdijken).
Zeekleilandschap	Een land dat is ontstaan door overstromingen van de zee die zeeklei achter liet.	We vinden dit type landschap aan de (kust)randen van Nederland: Zeeland, Noord- en Zuid Holland, Flevoland en Friesland en Groningen.
Zeedijk	Een kunstmatig opgeworpen heuvel om het land te beschermen tegen overstromingen van de zee.	Zeedijken vinden we vooral langs de kusten van Groningen en Friesland.
Polder	Een omdijkt gebied waarin de mens de waterstand kunstmatig beheerst.	De waterstand van een polder ligt lager dan in het gebied er omheen. Voorbeelden van polders zijn de IJsselmeerpolders (Flevopolder en Noordoostpolder).
Droogmakerij	Een meer of een drassig gebied dat de mens droogmaakt. Kenmerken zijn: twee ringdijken rondom het gebied en een ringvaart om het water af te voeren.	De Beemster, Schermer en Purmer zijn voorbeelden van droogmakerijen. Een droogmakerij is altijd een polder, maar een polder is niet altijd een droogmakerij. Zo zijn er ook zeepolders waar de mens land wint op de zee.
Duinlandschap	Gebied aan de kust met duinen	In Nederland vinden we het duinlandschap aan de westkust en langs de Waddeneilanden. Het is een smalle strook met duinen die belangrijk zijn voor de bescherming van ons land tegen het zeewater.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Duin	Heuvel van zand dat de wind heeft opgeblazen.	De duinen vormen een belangrijke factor in het beschermen van ons land tegen het zeewater.
Getijde	Afwisseling tussen een hoge waterstand van de zee (vloed) en een lage (eb).	Eb en vloed ontstaan door de aantrekkingskracht van de maan. Deze aantrekkingskracht zorgt twee keer per dag voor eb en vloed.
Veenlandschap	Gebied met veen.	In Nederland maken we onderscheid tussen hoogveen-gebieden (o.a. Drenthe) en laagveengebieden (o.a. Noord- en Zuid-Holland). Het verschil tussen hoogveen en laagveen is de toevoer van water. Hoogveen krijgt door haar relatief hoge ligging boven NAP alleen voeding via neerslag en laagveen door haar relatief lage ligging via neerslag en grondwater. Dit zorgt vooral voor verschillen in vegetatie tussen deze veengebieden.
Veen	Grondsoort bestaande uit organisch materiaal.	Met organisch materiaal bedoelen we resten van dode planten en dieren.
Polder	Een omdijkt gebied waarin de mens de waterstand kunstmatig beheerst.	De waterstand van een polder ligt lager dan in het gebied er omheen. Voorbeelden van polders zijn de IJsselmeerpolders (Flevopolder en Noordoostpolder).
Lösslandschap	Gebied met de vruchtbare grondsoort löss.	We vinden het lösslandschap in Nederland in Zuid-Limburg.
Löss	Zeer vruchtbare grondsoort met een kleine korrelgrootte.	De korrelgrootte van löss zit tussen zand en klei in.
Heuvel	Reliëf met hoogteverschillen tussen de 150 en 500 meter.	In Limburg vinden we een heuvellandschap dat in de uitlopers van de Ardennen ligt.
Rivier	Een natuurlijke waterloop die water afvoert van een hoger gelegen gebied naar een lager gelegen gebied.	De belangrijkste rivieren in Nederland zijn de Maas, Rijn en Waal.
(Land)ijs	Een dikke laag ijs op het land.	Wanneer de temperatuur in een gebied niet hoger komt dan 0°C stapelt het ijs zich in de loop der eeuwen op en vormt het een dik pakket op het land.
Wind	De verplaatsing van lucht over het aardoppervlak veroorzaakt door verschillen in luchtdruk.	Lucht stroomt van een hoge- naar een lage drukgebied. Het luchtdrukverschil tussen deze gebieden bepaalt de windkracht. De windrichting wordt bepaald door de draaiing van de aarde rond haar eigen as en de ligging van de drukgebieden ten opzichte van elkaar.
Zee	Het zoute water dat de landmassa's op aarde omringt.	Ongeveer driekwart van de totale aarde is bedekt met zee.
Stuwwal	Een door het ijs opgestuwde heuvel.	In de voorlaatste ijstijd (ca. 150.000 jaar geleden) kwam het landijs tot de lijn Haarlem, Utrecht en Nijmegen. De dikke pakketten ijs stuwden het land voor zich uit en zo ontstond onder andere de Utrechtse Heuvelrug.
Grondsoort	Materiaal dat op de aardkorst ligt.	Voorbeelden van grondsoorten zijn: zand, klei, veen en löss.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Sedimentatie	Het afzetten, op de bodem terechtkomen, van sedimenten zoals zand, grind en klei in een ander gebied dan de plek van herkomst.	Erosie en sedimentatie hebben een belangrijke rol gespeeld in het ontstaan van het Nederlandse landschap. Zo zijn bijvoorbeeld sedimenten aan de westkant van ons land afgezet door de grote rivieren.
Erosie	Het uitschuren en afvoeren van los materiaal van de aardkorst naar een andere plek door wind, water en ijs.	Het verschil tussen verwering en erosie is dat de eerste op een bepaalde plek gebeurt. Er is sprake van erosie wanneer de sedimenten (zand, grind en klei) naar elders worden getransporteerd en worden uitgeschuurd door ander materiaal dat wordt meegevoerd door wind, water of ijs.
Akkerbouwgebied	Gebied waar gewassen worden verbouwd.	De beste bodemsoort om akkerbouw te bedrijven is een mengsel van zand en klei, ook wel zavel genoemd. Deze bodemsoort is vruchtbaar en laat makkelijk water door. Akkerbouwgebieden vind je in Nederland vooral in de zeeklei- en zandlandschappen. Ook löss is heel vruchtbaar.
(Glas)tuinbouwgebied	Gebied waar veel gewassen, zoals bloemen, fruit en groente, in kassen worden verbouwd.	Het Westland in het Groene Hart is het grootste (glas)tuinbouwgebied. Hier vindt veel tuinbouw in kassen plaats. De Betuwe in het rivierengebied staat bekend om de fruitbomen en de bloembollen uit het duinlandschap trekken jaarlijks veel toeristen.
Veeteeltgebied	Gebied waar veel vee wordt gehouden voor de consumptie van vlees en het verkrijgen van eieren, wol, leer, etc.	Op de zandgronden vind je vanouds relatief veel veeteelt. De structuur van zand maakt deze bodemsoort relatief onvruchtbaar. In de laagveengebieden zie je veel koeien en schapen omdat de grond daar te drassig is voor akkerbouw.
Bedrijventerrein	Gebied met veel (commerciële) bedrijven bij elkaar.	We vinden bedrijventerreinen veelal op zichtlocaties langs de snelweg. De bedrijven zijn op die manier goed herkenbaar en bereikbaar.
Industriegebied	Gebied met veel fabrieken, magazijnen, loodsen, etc bij elkaar.	Vanwege overlast en mogelijke gevaarlijke situaties vinden we industriegebieden bij voorkeur niet in de buurt van woonwijken.
Haven	Een plek waar schepen aan kunnen leggen.	De haven van Rotterdam is erg belangrijk voor de Nederlandse economie vanwege de grote hoeveelheden goederen die van en naar deze haven vervoerd worden.
Recreatiegebied	Gebied dat is bedoeld om zich in de vrije tijd te vermaken.	Voorbeelden van recreatiegebieden zijn: park de Hoge Veluwe, het Naardermeer (nabij Hilversum) en de Oostvaardersplassen (nabij Lelystad).
Infrastructuur	Alle verbindingen van punt A naar punt B.	Voorbeelden van infrastructuur zijn: autoweg, spoorweg, kanaal, rivier, sluis, internet- en telefoonverbindingen en het riool.
Bodem	Het bovenste deel van de aardkorst.	Afhankelijk van hoe vruchtbaar een bodem is, groeit hier veel of weinig vegetatie.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Bodemvruchtbaarheid	In hoeverre een bodem voedingsstoffen bevat voor de vegetatie.	In een woestijngebied vinden we vaak wel vruchtbare bodems, maar door het gebrek aan neerslag groeien hier weinig planten, struiken en bomen. De bodemvruchtbaarheid en de hoeveelheid neerslag bepalen dus de mate van vegetatie in een gebied.
Natuurgebied	Beschermde gebied met veel natuur.	De Veluwe is het grootste natuurgebied in Nederland. Het gebied bestaat onder andere uit bossen, heidevelden en zandverstuivingen.
Bosgebied	Met bos begroeid gebied.	In de Veluwe vinden we het grootste bosgebied van Nederland.

Bevolking en ruimte

Bevolkingsdichtheid	Het aantal inwoners per vierkante kilometer in een land of gebied.	In Mongolië is de bevolkingsdichtheid 2 inwoners per vierkante kilometer en in Nederland is deze 404. <i>Bron: Grote Bosatlas 54e druk.</i>
Bevolkings spreiding	De verdeling van de bevolking over een gebied of land.	Wanneer we het noorden en het westen van Nederland vergelijken, zien we dat er in het noorden veel minder mensen wonen dan in het westen.
Klimaat	De gemiddelde toestand van de atmosfeer op een bepaald moment op een bepaalde plaats gemeten over 30 jaren.	Bij het klimaat kijken we naar de temperatuur, de neerslag, het aantal uren zonneschijn en de wind. Nederland heeft een gematigd zeeklimaat met koele zomers en zachte winters. In grotere landen, zoals de VS komen meerdere klimaten voor. Het kan dan gaan om een landklimaat (koude winters en warme zomers) in het midden van de VS en een Middellandse Zeeklimaat (hete zomers en zachte winters met in de zomer een droge periode) aan de westkust.
Reliëf	Hoogteverschillen in het landschap.	In Nederland vind je weinig reliëf. Er is sprake van een heuvellandschap in Limburg, dat in de uitlopers van de Ardennen ligt. De hoogteverschillen zijn hier niet erg groot: tussen de 150 en 500 meter. Wanneer we kijken naar het Himalayagebergte op de grens tussen India en China, zie je wel grote verschillen in hoogte. We spreken dan ook van een hooggebergte met een gemiddelde hoogte van 1.500 meter. In deze hooggebergten wonen weinig mensen.
Ontwikkelingspeil	De mate van armoede of rijkdom in een land op een bepaald moment.	Het ontwikkelingspeil heeft te maken met het BNP (Bruto Nationaal Product) per inwoner in een land, maar ook met het opleidingsniveau van de bevolking, de huisvesting, de gezondheidszorg en de voeding.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Natuurlijke bevolkingsgroei	Het aantal geboorten min het aantal sterfgevallen, oftewel het saldo van het aantal geboorten en sterftegevallen.	De natuurlijke bevolkingsgroei wordt per jaar berekend. Men kijkt bijvoorbeeld hoeveel mensen er in een land of gebied wonen op 1 januari 2014 en berekent aan het eind van dat jaar, op 31 december, hoeveel mensen daar per saldo bij zijn gekomen zonder de migratie daarbij mee te nemen.
Geboortecijfer	Het aantal geboortes per 1.000 inwoners (uitgedrukt in promille: ‰).	Volgens het CBS is in het jaar 2013 het geboortecijfer in Nederland 10,2. Dit betekent dat er per 1.000 inwoners 10,2 baby's geboren zijn. <i>Bron: www.cbs.nl</i>
Sterftcijfer	Het aantal sterfgevallen per 1.000 inwoners (uitgedrukt in promille: ‰).	Volgens het CBS is in het jaar 2013 het sterftcijfer in Nederland 8,4. Dit betekent dat er per 1.000 inwoners 8,4 personen overleden zijn. <i>Bron: www.cbs.nl</i>
Geboorteoverschot	Wanneer er meer mensen worden geboren dan er sterven. Berekend over een jaar.	In Nederland is sprake van een geboorteoverschot. Er worden namelijk meer baby's geboren dan dat er mensen overlijden.
Sterfteoverschot	Wanneer er meer mensen sterven dan er worden geboren. Berekend over een jaar.	Hiervan is sprake in China. Dit land heeft een eenkindpolitiek. Hierdoor worden er weinig kinderen geboren en zijn er relatief gezien (in procenten) veel ouderen. Hier is dan ook het sterftcijfer hoger dan het geboortecijfer.
Migratie(stroom)	Het verhuizen van het ene naar het andere gebied binnen een land (binnenlandse migratie) of van het ene naar het andere land (buitenlandse migratie).	Er is sprake van binnenlandse migratie wanneer iemand van Groningen naar Utrecht verhuist. We spreken van buitenlandse migratie wanneer een persoon van Nederland naar Frankrijk verhuist. Grote emigratiestromen zijn van alle tijden. Bijvoorbeeld in de jaren vijftig zijn veel Nederlanders naar Canada geëmigreerd. Een ander voorbeeld zijn de arbeidsimmigranten die vanaf de jaren zestig naar West-Europa zijn gekomen. We noemen deze groep migranten ook wel gastarbeiders.
Immigratie	Iemand komt een land of gebied binnen.	Iemand die verhuist van Nederland naar Spanje is in dat laatste land (Spanje) een immigrant.
Emigratie	Iemand vertrekt uit een land of een gebied.	Iemand die verhuist van Nederland naar Spanje is in dat eerste land (Nederland) een emigrant.
Gezinshereniging	Hiervan is sprake wanneer een persoon zijn of haar partner (en/of kinderen) laat overkomen naar het vestigingsland.	In de jaren zestig en zeventig lieten veel Turkse gastarbeiders die in Nederland werkten hun partner (en kinderen) overkomen naar ons land.
Vestigingsfactor	Positieve reden om naar een gebied te verhuizen (ook wel pullfactor genoemd).	Veel werkgelegenheid is een belangrijke vestigingsfactor, maar ook de natuur en het klimaat van een gebied kunnen personen aantrekken. Vestigingsfactoren zijn veelal positief.
Vertrekfactor	Negatieve reden om uit een gebied te vertrekken (ook wel pushfactor genoemd).	Weinig werkgelegenheid en armoede zijn belangrijke vertrekfactoren. Vertrekfactoren zijn veelal negatief. Het gaat dan bijvoorbeeld om oorlog, vervolging of een behoefte aan een beter leven.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Demografische transitie	Veranderingen in het aantal geboortes en het aantal sterfgevallen over een langere periode.	Bij een ontwikkelingsland zien we vaak een hoog geboortecijfer en een hoog sterftcijfer. De bevolking is dan nog relatief klein. Wanneer een land zich ontwikkelt, daalt het sterftcijfer en uiteindelijk ook het geboortecijfer. De bevolking groeit, omdat er meer kinderen worden geboren. Tenslotte is in een rijk land vaak de bevolking gegroeid, maar is het geboorte- en sterftcijfer vrij laag.
Leeftijdsopbouw	De verdeling van de bevolking in cohorten (leeftijdsgroepen van meestal 5 jaren).	Op de volgende link is de leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking te zien van 1950-2060: http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/cijfers/extra/piramide-fx.htm
Bevolkingspiramide	Een overzicht van de leeftijdsopbouw van de bevolking verdeeld in mannen en vrouwen.	Op de volgende link is de bevolkingspiramide van de Nederlandse bevolking te zien van 1950-2060: http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/cijfers/extra/piramide-fx.htm We zien hier dat de vorm van de bevolkingspiramide per jaar verandert. Dit komt omdat het om een momentopname gaat, meestal op 1 januari.
Vergrijzing	Het percentage 65-plussers in een land of gebied.	Op de volgende link is de leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking te zien van 1950-2060: http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/cijfers/extra/piramide-fx.htm We zien hier dat de vergrijzing het sterkst is rond het jaar 2030. Daarna neemt het percentage 65-plussers in de bevolking weer af.
Industrialisatie	De omschakeling van het produceren van goederen met de hand naar de productie met machines (mechanisatie).	De industrialisatie kwam het eerst op gang in Engeland rond 1800 door de uitvinding van de stoommachine. Nederland volgde rond 1870.
Mechanisatie	Wanneer machines het werk van arbeiders steeds meer overnemen.	Door de uitvinding van de stoommachine hoefde textiel niet meer met de hand geweven te worden. Weefmachines namen dit proces over. Dit was sneller en efficiënter.
Urbanisatie	De trek van het platteland naar stedelijk gebied.	Iemand die van het platteland van Groningen verhuist naar de stad Groningen om daar te studeren, urbaniseert.
Suburbanisatie	De trek van stedelijk gebied naar het direct omliggende platteland.	Een gezin dat van een appartement in de stad Utrecht verhuist naar een eengezinswoning met een tuin in een buitenwijk van Nieuwegein suburbaniseert.
Re-urbanisatie	Wanneer na een lange periode van bevolkingsafname het aantal stadsbewoners weer stijgt.	Een stel dat van het platteland in Groningen verhuist naar de stad Groningen, omdat ze daar voorzieningen als theater, bioscoop, winkels, etc tot zijn beschikking heeft, re-urbaniseert. Dit gebeurt in Nederland sinds de jaren negentig.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Platteland	Gebieden met een lage bebouwingsdichtheid en veel open ruimte.	In het noorden van Nederland (Friesland, Drenthe en Groningen) vinden we veel plattelandsgebieden.
Stad	Een concentratie van mensen, gebouwen, voorzieningen en activiteiten (wonen, werken en recreëren).	De grootste steden in Nederland zijn Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht. Zij vormen samen met de steden ertussen de Randstad.
Stadsdelen (centrum, wijken)	Onderdelen waaruit een stad is opgebouwd.	Bijna elke Nederlandse stad heeft een centrum met daarin veel (winkel)voorzieningen. Daaromheen liggen de wijken. Te beginnen met de arbeiderswijken die rond 1900 zijn gebouwd. Hoe verder van het stadscentrum, hoe jonger de bebouwing over het algemeen is.
Stedelijk gebied	Gebied met daarin diverse agglomeraties en stadsgewesten dat functioneel een eenheid vormt.	De Randstad is het grootste stedelijke gebied in Nederland.
Agglomeratievorming	Een stad met daaraan vastgegroeide omliggende dorpen en steden.	De bewoners gedragen zich alsof ze in één stad wonen.
Megastad	Een stad met meer dan 10 miljoen inwoners.	Voorbeelden in arme landen zijn Mexico-Stad, Delhi en Manilla. Een voorbeeld van een stad in een welvarend land is Tokyo.
Grondprijs	De prijs van een vierkante meter grond.	De grondprijs is hoog in gebieden waar de grond schaars is. Dit is bijvoorbeeld in het centrum van een stad. Het aanbod aan grond is hier klein en de vraag ernaar groot. Op het platteland is meer ruimte en is de grond goedkoper.
Bereikbaarheid	De hoeveelheid moeite, tijd en geld die een persoon moet investeren om op een bepaalde plek te komen.	Steden zijn goed te bereiken met het openbaar vervoer, omdat het aanbod ervan hoog is. Op het platteland is er minder aanbod van openbaar vervoer en zulke gebieden zijn dus lastiger te bereiken.
Forensisme	Hiervan is sprake wanneer iemand woont in de ene en werkt in een andere plaats / stad.	Iemand die woont in Olst en werkt in Zwolle reist op werkdagen van de ene plaats naar de andere om daar te gaan werken. Door dit woon-werkverkeer kunnen bijvoorbeeld files ontstaan.
Segregatie	Het apart wonen van bevolkingsgroepen van elkaar (ruimtelijke segregatie). Deze bevolkingsgroepen hebben weinig contact met elkaar (maatschappelijke segregatie).	Het gaat bijvoorbeeld om de verschillen tussen bewoners van een arbeiderswijk (veelal lage inkomens en een laag opleidingsniveau) en degenen die in een villawijk wonen (hoge inkomens en een hoog opleidingsniveau). Op een kaart zijn deze wijken te onderscheiden door te kijken naar de bebouwingsdichtheid en de hoeveelheid groen.
Krottenwijken	Wijken aan de rand van een stad waar bewoners illegaal woningen hebben gebouwd.	Krottenwijken heten ook wel sloppenwijken, slums of favela's (vooral Brazilië) en townships (Zuid-Afrika). De inwoners van krottenwijken trekken veelal van het platteland naar de stad op zoek naar werk. Dit gebeurt bijvoorbeeld in Rio de Janeiro, maar ook in Mexico-Stad en Kaapstad.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Stadsvernieuwing	Het verbeteren van oude woonwijken door renovatie (het opknappen van woningen) en sanering (sloop en nieuwbouw van woningen) in Nederland in de jaren zeventig en tachtig.	Het doel van de stadsvernieuwing was het opknappen van oude woonwijken en het verbeteren van de leefbaarheid voor de bewoners van die wijken, zonder grootschalig in te breken op de stedenbouwkundige en sociale structuur.
Leefbaarheid	Hoe prettig iemand in zijn of haar leefomgeving woont.	In een wijk met veel criminaliteit is de leefbaarheid slechter dan in een wijk waar weinig incidenten plaatsvinden.

Bestaansmiddelen

Landbouw	Het voor consumptie van mens en dier verbouwen van gewassen en het houden van vee.	Er zijn verschillende vormen van landbouw: - Akkerbouw (het verbouwen van gewassen). Ook de tuinbouw, het verbouwen van gewassen zoals bloemen, fruit en groente in kassen, wordt hier soms toe gerekend, soms is het een aparte categorie - Veeteelt (het houden van vee voor de consumptie van vlees en het verkrijgen van eieren, wol, leer, etc.) - Bosbouw (het kweken van bomen voor hout, papier, rubber, kurk, etc.)
Extensieve landbouw	Landbouw waarbij een geringe behoefte bestaat aan kennis, kapitaal en mankracht (per hectare).	In veel ontwikkelingslanden bewerkt men de grond nog met de hand of door het inzetten van ossen of paarden. De opbrengst per hectare land is hierbij laag.
Intensieve landbouw	Landbouw waarbij een grote behoefte bestaat aan kennis, kapitaal en mankracht (per hectare).	Het doel van de intensieve landbouw is om zoveel mogelijk productie te krijgen van één hectare grond. Het land wordt hierbij bewerkt met machines en er is sprake van het gebruik van kunstmest en pesticiden.
Drainage	Het op een kunstmatige manier ontwateren van een stuk land.	Wanneer er veel neerslag is gevallen, draineren boeren hun land om ervoor te zorgen dat de wortels van de planten niet verrotten.
Irrigatie	Het op een kunstmatige manier opbrengen van water op het land. Vormen van irrigatie zijn: druppelirrigatie, oppervlakte-irrigatie en beregening.	Landbouw is in droge gebieden onmogelijk zonder het inzetten van irrigatie. Een voorbeeld van een gebied waar irrigatie noodzakelijk is, is het gebied rond de Nijl in Egypte. Hier gebruikt men vooral druppelirrigatie, omdat hierbij het minste water verdampt.
Kunstmest	Door de mens samengesteld chemisch mengsel van meststoffen.	De belangrijkste stoffen in kunstmest zijn: stikstof (N), fosfor (P), kalium (K) en zwavel (S). Door het toevoegen van deze stoffen aan de aarde, groeien gewassen beter en sneller. Hierdoor neemt de opbrengst van een hectare land toe.
Bosbouw	Het kweken van bomen om hout, kurk, rubber ,etc. te verkrijgen.	Bossen in Scandinavië zijn in Europa de grootste leveranciers van hout voor de papierindustrie. Het gaat hier om door de mens aangeplante bossen.
Delfstof	Brandstoffen die men uit de diepte van de aarde haalt door mijnbouw.	Voorbeelden van delfstoffen zijn: ijzererts, steenkool, aardolie en aardgas.

Begrip	Omschrijving	Voorbeeld of toelichting
Mijnbouw	De winning van delfstoffen uit de aarde.	Tot de jaren zeventig werd in de staatsmijnen in Limburg steenkool gewonnen.
Visserij	Alle activiteiten die nodig zijn om waterdieren te vangen.	Het kan bij waterdieren gaan om vissen, maar ook om schaal-, schelp- en weekdieren.
Industrie	Het bewerken van grondstoffen en halffabricaten met machines.	De industrie levert direct eindproducten of halffabricaten die andere fabrieken weer gebruiken voor het maken van eindproducten. Een voorbeeld hiervan is het halffabricaat staal dat vervolgens wordt verwerkt in een auto (eindproduct).
Chemische industrie	Het maken en bewerken van grondstoffen en producten door chemische veranderingen aan bestaande stoffen.	Olieraffinage is een voorbeeld van de chemische industrie.
Olieraffinage	Het proces om ruwe aardolie te bewerken tot bruikbare producten.	Bruikbare producten die men met olieraffinage verkrijgt, zijn: benzine, diesel, smeerolie, bitumen (grondstof voor asfalt) en grondstoffen voor kunststof. In de nabijheid van de Rotterdamse haven vinden we bijvoorbeeld olieraffinaderijen.
Textielindustrie	Het machinaal produceren van stoffen en textielproducten.	De belangrijkste regio voor de textielindustrie in Nederland voor de Tweede Wereldoorlog was Twente. Tegenwoordig is de textielindustrie verplaatst naar lagelonenlanden.
Metaalindustrie	Het machinaal produceren en verwerken van metaal en metaalproducten.	Metaal wordt onder andere verwerkt in auto's, machines, gereedschappen, meubels, etc.
Hoogoven	Een oven om ijzererts om te smelten tot ijzer.	IJzer wordt als grondstof bijvoorbeeld gebruikt om lantaarnpalen, fietsen, spoorrails, etc. te maken. In Nederland zijn de hoogovens van IJmuiden (aan de Noordzeekust) bekend
Hightech industrie	Industrie die gebruikt maakt van hoogstaande technische kennis.	Het gaat bijvoorbeeld om industrie die laptops, devices en gsm's ontwikkelt. Een voorbeeld is Samsung of Apple. In deze industrie zijn hoogopgeleide mensen van groot belang.
Dienstverlening	Het verzorgen van werkzaamheden zonder tastbaar eindproduct. Ook wel de tertiaire sector genoemd.	Voorbeelden van sectoren in de dienstverlening zijn: transport, handel, onderwijs, bank- en verzekeringswezen, etc.
Toerisme	Het minstens 24 uur (en niet langer dan een jaar) buiten de eigen woonplaats verblijven om daar te reizen en verblijven.	Toerisme is een belangrijke economische sector voor een gebied, omdat het werkgelegenheid oplevert. Bekende toeristengebieden zijn: de oostkust van Spanje, de noordkust van Turkije, de regio Toscane in Italië, etc.
Informele sector	Het deel van de dienstensector met ongeschoold en slecht betaald werk dat veelal niet geregistreerd wordt.	In ontwikkelingslanden vinden we vaak schoenpoetsers en straathandelaars. Zij werken in de informele sector.
Import	Het invoeren van goederen in een land.	Nederland voert bijvoorbeeld olie en steenkool in om te voorzien in onze energiebehoefte. Maar ook allerlei andere producten, zoals kleding gemaakt in lagelonenlanden. Deze kleding wordt weer in Nederlandse winkels verkocht, of geëxporteerd naar andere Europese landen.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Export	Het uitvoeren van goederen uit een land.	Nederland exporteert bijvoorbeeld groente en fruit naar andere EU-landen.
Grondstof	Stoffen die aan het begin staan van een productieketen.	Een pluk katoen, direct afkomstig van een katoenplant.
Halffabricaat	Bewerkte grondstoffen die verder de productieketen in gaan.	Een bol katoen bestaande uit plukken katoen die tot een draad zijn gesponnen.
Eindproduct	Het product aan het eind van de productieketen dat verkocht wordt aan de consument.	Een katoenen trui.
Recycling	Het hergebruiken van materialen als grondstof.	Van glas dat wij in de glasbak gooien, wordt weer nieuw glas gemaakt. Verder leveren computers onder andere zilver, koper en goud op.
Arbeid	Het verlenen van diensten of het maken van goederen tegen betaling.	Mensen die betaald werk willen of kunnen doen, behoren tot de beroepsbevolking.
Kenniseconomie	Een economie die draait om vernieuwing en ingewikkelde technologie.	In een kenniseconomie is een hoogopgeleide bevolking essentieel. Nederland is verder een voorbeeld van een kenniseconomie.
Kapitaal	Alles wat nodig is voor de productie van goederen.	Het gaat hierbij om machines, gebouwen, voertuigen en andere hulpmiddelen.
Afzetmarkt	Het gebied waarin de bedrijven en consumenten zijn gevestigd die een product willen kopen.	Doordat de relatieve afstanden steeds kleiner worden, wordt de afzetmarkt voor goederen steeds groter.
Afstand	De hoeveelheid ruimte tussen twee meetpunten.	De breedte van een klaslokaal is over het algemeen meer dan drie meter.
Relatieve afstand	De afstand uitgedrukt in tijd, moeite en geld.	De relatieve afstand van Harderwijk naar Deventer is 55 kilometer over de weg. Deze afstand kan korter worden door de aanleg van een weg dwars over de Veluwe.
Absolute afstand	De afstand hemelsbreed (in een rechte lijn van het ene naar het andere punt) uitgedrukt in meters of kilometers.	De absolute afstand van Harderwijk naar Deventer in een rechte lijn is 37 km.
Infrastructuur	Alle verbindingen van punt A naar punt B.	Voorbeelden van infrastructuur zijn: autoweg, spoorweg, kanaal, rivier, sluis, internet- en telefoonverbindingen en het riool.
Bruto nationaal product (BNP) (per inwoner)	Het Bruto Nationaal Product per inwoner staat voor het gemiddelde inkomen van een inwoner van een land.	Het BNP wordt berekend door te kijken naar de waarde in euro's van de productie van alle goederen en diensten in een land. Het gaat dan dus om het totale inkomen van een land. Om landen te kunnen vergelijken deelt men dit door het aantal inwoners, dit is het BNP per inwoner / BNP per hoofd.
Kolonie	Overzeese gebieden die onder invloed stonden van Europese landen.	Koloniën van Nederland waren onder andere Suriname, Indonesië en Zuid-Afrika.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Global shift	Het verplaatsen van het economisch zwaartepunt (vooral productie) van de wereld van het gebied rondom de Atlantische Oceaan (de westerse wereld) naar het gebied rondom de Grote Oceaan (Azië).	In Oost-Azië vinden we veel lagelonenlanden, zoals China, India en Bangladesh. De arbeiders verdienen hier weinig, zodat de bedrijven die hun producten hier laten maken de kosten kunnen verlagen. Op die manier maken zij of de inkopers meer winst (de opbrengst min de kosten).
Schaalvergroting	Het groeien van bedrijven om op die manier de productiekosten te verlagen en de opbrengsten te verhogen.	In de landbouw is veelal sprake van schaalvergroting. Op grotere stukken land kunnen makkelijker machines worden ingezet en dit is efficiënter en kost minder. De opbrengst per hectare grond wordt zo verhoogd.
Transportkosten	De kosten die gemaakt worden om goederen van het ene naar het andere punt te vervoeren.	Producten die in een lagelonenland worden geproduceerd, moeten nog wel in het afzetgebied komen. Dit gebeurt vaak in containers op grote zeeschepen. Een onderdeel van de productiekosten zijn dan ook de transportkosten.
Werkgelegenheid	De hoeveelheid beschikbare arbeid in een gebied.	Vanaf 2008 zit Nederland in een economische crisis. Hierdoor is de werkgelegenheid in ons land behoorlijk afgenomen. Sinds eind 2014 zien we de economie verbeteren en de werkgelegenheid weer toenemen.
Innovatie	Vernieuwing	Een voorbeeld van een innovatie is de uitvinding van de 3D-printer. Hiermee kun je niet alleen producten, zoals een stoel of een koffiekopje uitprinten, maar ook protheses en organen.

Arm en rijk

Centrum-periferie	De centrumlanden zijn de rijke landen in de wereld. De periferielanden zijn de arme landen. Tussen deze landen bestaan grote tegenstellingen wanneer we kijken naar de afhankelijkheid van andere landen, de handelsrelaties, de technologische ontwikkeling en de productie van goederen en het ontwikkelingsniveau wat betreft taal.	Centrumlanden zijn bijvoorbeeld de VS, Japan en de landen in West-Europa Voorbeelden van periferielanden zijn Kongo en Bangladesh.
Kolonie	Overzeese gebieden die onder invloed stonden van Europese landen.	Koloniën van Nederland waren onder andere Suriname, Indonesië en Zuid-Afrika.
Levensverwachting	Het gemiddeld aantal te verwachten levensjaren van een persoon bij de geboorte.	Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) is de gemiddelde levensverwachting van een jongen die in 2013 in Nederland is geboren 79 jaar en voor een meisje 83 jaar. <i>Bron: www.cbs.nl</i>
Analfabetisme	Het niet kunnen lezen en schrijven.	In Nederland zijn naar schatting 250.000 mensen analfabeet. <i>Bron: www.lezenenschrijven.nl</i>
Voedselzekerheid	Dat iedereen in een land beschikt over voldoende voedsel.	In Nederland is de voedselzekerheid hoog, terwijl dit in arme landen veel lager ligt. Zo is de voedselzekerheid in Ethiopië jarenlang een probleem geweest. Oogsten mislukten hier bijvoorbeeld door de droogte.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Ondervoeding	Wanneer een persoon te weinig voedsel of kwalitatief slechte voeding krijgt.	Een persoon krijgt te weinig voeding en / of voedsel met onvoldoende voedingsstoffen (vitaminen en mineralen).
Honger	Kwantitatieve honger: een persoon krijgt te weinig voedsel. Kwalitatieve honger: een persoon krijgt voedsel met onvoldoende voedingsstoffen.	Van kwalitatieve honger is bijvoorbeeld sprake wanneer iemand eenzijdig eet en zodoende te weinig vitamines en mineralen binnen krijgt. Zelfs in Amerika kan sprake zijn van kwalitatieve honger, wanneer iemand teveel fast food eet en te weinig groenten en fruit.
Gezondheidszorg	Alle organisaties en instellingen die met gezondheid bezig zijn.	Voorbeelden zijn: artsen, tandartsen, specialisten, psychologen, verpleegtehuizen, etc.
Waterkwaliteit	Hoe het oppervlaktewater en het grondwater zijn samengesteld. Het gaat hierbij om de biologische en de chemische samenstelling.	De biologische waterkwaliteit gaat over het voorkomen van planten en diersoorten in het water en de chemische waterkwaliteit meet het voorkomen van chemische stoffen in het water.
Leeftijdsopbouw	De verdeling van de bevolking in cohorten (leeftijdsgroepen van meestal 5 jaren).	Op de volgende link is de leeftijdsopbouw van de Nederlandse bevolking te zien van 1950-2060: http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/cijfers/extra/piramide-fx.htm
Bevolkingspiramide	Een momentoverzicht van de leeftijdsopbouw van de bevolking, verdeeld in mannen en vrouwen.	Op de volgende link is de bevolkingspiramide van de Nederlandse bevolking te zien van 1950-2060: http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/bevolking/cijfers/extra/piramide-fx.htm We zien hier dat de vorm van de bevolkingspiramide per jaar verandert. Dit komt omdat het om een momentopname gaat, meestal op 1 januari.
Verstedelijking	Het in omvang toenemen van steden in een gebied. Ook wel urbanisatie genoemd. Wanneer we de verstedelijking uitdrukken in het aandeel van de bevolking dat in een stedelijk gebied woont, spreken we van de urbanisatiegraad.	In China zijn de steden aan de oostkust na de jaren tachtig sterk gegroeid, nadat het land haar grenzen gedeeltelijk opengooide voor multinationale ondernemingen. Doordat er op het platteland door de mechanisatie steeds minder werkgelegenheid kwam, trokken de bewoners van daar naar de steden aan de oostkust om te werken in fabrieken.
Verstedelijkingstempo	De snelheid waarmee het relatieve aantal inwoners in de steden in een gebied (urbanisatiegraad) groeit.	Het verstedelijkingstempo in ontwikkelingslanden ligt hoger dan dat in ontwikkelde landen. Door de mechanisatie van de landbouw is er nog maar weinig werk op het platteland. Daarom trekken bewoners naar de steden.
Welvaart	Hoe rijk iemand is, gemeten naar in hoeverre iemand in zijn of haar behoefte kan voorzien.	Welvaart hangt voornamelijk af van het inkomen van een persoon.
Welzijn	In hoeverre mensen aan hun behoeften kunnen voldoen. Dit bepaalt ook de mate van tevredenheid over het leven.	Onder welzijn vallen aspecten als plezierig wonen, voldoende vrije tijd hebben, gezond zijn, etc.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

BNP per inwoner	Het Bruto Nationaal Product per inwoner staat voor het gemiddelde inkomen van een inwoner van een land.	Het Bruto Nationaal Product (BNP) wordt berekend door te kijken naar de waarde in euro's van de productie van alle goederen en diensten in een land. Het gaat dan dus om het totale inkomen van een land. Om landen te vergelijken deelt men dit door het aantal inwoners. Dit is het BNP per inwoner / BNP per hoofd. De verschillen in inkomen binnen een land laat dit begrip niet zien.
Internationale handel	De totale invoer en uitvoer van goederen in en uit een land.	Wanneer we de totale in- en uitvoer van goederen en diensten in een land tegen elkaar afzetten, krijgen we de betalingsbalans. Deze kan positief zijn (de uitvoer is groter dan de invoer) of negatief (de invoer is groter dan de uitvoer). Het inkopen van goederen en diensten kost namelijk geld, terwijl het verkopen geld oplevert.
Import	Het invoeren van goederen in een land.	Nederland voert bijvoorbeeld olie en steenkool in om te voorzien in onze energiebehoefte. Maar ook allerlei andere producten, zoals kleding gemaakt in lagelonenlanden. Deze kleding wordt weer in Nederlandse winkels verkocht, of geëxporteerd naar andere Europese landen.
Export	Het uitvoeren van goederen uit een land.	Nederland exporteert bijvoorbeeld groente en fruit naar andere EU-landen.
Ruilvoet	Hoe de import en de export in een land zich met elkaar verhouden.	Het gaat hier om de waarde van de importproducten afgezet tegen die van de exportproducten. Grondstoffen zijn hierbij vaak het minste waard (afhankelijk van hoe schaars deze zijn) en eindproducten het meest. Daartussenin zitten de halffabricaten (bewerkte grondstoffen). Een voorbeeld van een grondstof is graan. Het halffabricaat is dan meel en het eindproduct een brood. Dus wanneer een land veel grondstoffen exporteert en veel eindproducten importeert, heeft dit land een slechte ruilvoet. Dat wat er aan goederen uit gaat, levert immers minder op dan dat wat er aan goederen in komt.
Verdeling beroepsbevolking	Verdeling van alle inwoners van een gebied of land over de primaire sector (o.a. landbouw en mijnbouw), de secundaire sector (o.a. de industrie) en de tertiaire sector (de dienstensector).	Een land waarin veruit de meeste mensen in de primaire sector werken, bijvoorbeeld Afghanistan, is minder welvarend dan een land met een grote dienstensector, zoals Nederland.

Grenzen en identiteit

Natuurlijke grens	Natuurlijke elementen, zoals een zee, oceaan, rivier, woestijn of gebergte vormen de scheidslinje tussen gebieden.	De Pyreneeën vormen de natuurlijke grens tussen Frankrijk en Spanje.
Politieke grens	Een denkbeeldige lijn die twee gebieden van elkaar scheidt. Dit kan gaan om landen, maar ook om gebieden, zoals gemeenten en provincies.	Binnen Nederland zijn de grenzen tussen de verschillende gemeenten en provincies met borden aangegeven.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Grensconflict	Een geschil over een grens (afbakening tussen landen of gebieden).	Er bestaat een grensconflict tussen Nederland en Duitsland over de ligging van de landsgrens van de Dollard (in het Noordoosten van Groningen). De landen proberen dit op politiek niveau op te lossen.
Etnische minderheid	Een kleine groep met een andere cultuur die in een land woont en daar in de minderheid is.	Etnische minderheden in Nederland zijn bijvoorbeeld Surinamers en Molukkers.
Godsdienst	Geloof in één of meerdere goden en alle gewoonten en rituelen die daar bij horen.	In de Westerse wereld is het christendom de belangrijkste godsdienst. Andere belangrijke godsdiensten in de wereld zijn: Islam (o.a. Noord-Afrika en het Midden-Oosten), Jodendom (o.a. Noord-Afrika), Hindoeïsme (o.a. India) en Boeddhisme (o.a. India en Tibet).
Cultuur(gebied)	Aangeleerde zaken zoals taal, gewoonten, tradities, etc. In een cultuurgebied vinden we veel gelijkenissen wat betreft cultuur.	In de wereld zijn er grofweg zeven cultuurgebieden. Deze gebieden passen bij elkaar vanwege taal, godsdienst, gewoonten en/of historie. Nederland valt onder het Westerse cultuurgebied.
Gewoonten	Gebruiken binnen een cultuur.	In Nederland is het gebruikelijk dat men elkaar begroet met drie zoenen op de wang. In Frankrijk geeft men er in dit geval twee of vier.
Taal(gebied)	Manier om te communiceren door klanken, letters, woorden en zinnen. Een gebied waarin de bewoners overwegend dezelfde taal spreken, noemen we een taalgebied.	In Zuid-Europa vinden we het taalgebied van de Romaanse talen. Hieronder vallen bijvoorbeeld het Spaans, Portugees, Italiaans en Frans.
Taalgrens	Een afscheiding tussen twee taalgebieden.	Dwars door België loopt een taalgrens die het Nederlandstalige gebied in het noorden scheidt van het Franstalige gebied in het zuiden. Ook is er een klein deel van België waar Duits gesproken wordt.
Regionale identiteit	De manier waarop de cultuur van een bepaald gebied zich onderscheidt van andere gebieden.	Er bestaan verschillen in regionale identiteit tussen de provincie Friesland en de Randstad. Zo heeft Friesland een eigen taal en is de mentaliteit meer plattelands. In de Randstad bestaat een stadsmentaliteit en spreekt men in de meeste gevallen Algemeen Beschaafd Nederlands.
Streekproduct	Een product dat kenmerkend is voor een bepaalde streek.	Voorbeelden van streekproducten zijn de Goudse kaas (uit Gouda) en champagne (uit de Champagnestreek in Frankrijk).
Vluchteling	Mensen die vanwege economische, politieke, etnische of religieuze redenen uit hun eigen land moeten vertrekken.	In 2014 heeft onder andere Italië veel overvolle boten met economische en politieke vluchtelingen uit Noord-Afrika van de Middellandse Zee gehaald. Deze vluchtelingen worden opgevangen op het Italiaanse eiland Lampedusa.
Europese samenwerking	De samenwerking tussen de leden van de Europese Unie op het gebied van verkeer, migratie, landbouw en handel.	Bij de Europese Unie zijn momenteel 28 lidstaten aangesloten. Meer informatie vind je op: http://europa.eu/index_nl.htm

Krachten der aarde

Endogene krachten	Krachten van binnenuit de aarde.	Voorbeelden hiervan zijn: vulkanisme en aardbevingen.
Aardkorst	De buitenste vaste laag van de aarde. Deze laag bestaat uit twee verschillende soorten aardplaten: de continentale platen (het land) en de oceanische platen (de oceaانبodem).	Onder de aardkorst vind je eerst de aardmantel, bestaande uit vloeibaar gesteente, en daarna de aardkern.
Continent	Een landmassa omgeven door zee.	De wereld bestaat uit de volgende continenten: Antarctica, Europa, Noord-Amerika, Zuid-Amerika, Afrika, Azië en Australië. Hierbij worden Europa en Azië soms samen Eurazië genoemd en Noord- en Zuid-Amerika het continent Amerika.
Plaattektoniek	Het bewegen van aardplaten tegen, langs en uit elkaar.	Stromingen van magma in de aardmantel sturen de beweging van de aardplaten aan. We noemen dit convectiestromingen.
Aardbeving	Het schokken van de aarde doordat aardplaten ten opzichte van elkaar bewegen en er zo opgebouwde druk vrijkomt.	Wanneer de druk te hoog is, ontstaat een aardbeving. We meten aardbevingen op de schaal van Richter die van 0 tot 12 loopt. Bij 12 is het een zeer zware aardbeving met grote verwoestingen als gevolg.
Gebergtevorming	Het bewegen van de aardplaten met als gevolg de vorming van reliëf.	De meeste gebergten zijn gevormd doordat twee aardplaten tegen elkaar drukten en zo de aardkorst omhoog duwden.
Plooiing	Het in en tegen elkaar drukken van aardplaten, zodat deze omhoog komen.	Hierdoor ontstaat een plooiingsgebergte zoals de Himalaya. De Indische plaat botst hier tegen de Euraziatische plaat en duwt de aardkorst omhoog.
Breuk	Barsten en scheuren tussen de aardplaten waarbij horsten en slenken kunnen ontstaan.	Een horst is een omhoog geduwd en een slenk een omlaag geduwd gebied.
Gesteente	Materiaal waaruit de aardkorst bestaat.	De continentale platen bestaan grotendeels uit het gesteente graniet en de oceanische platen uit basalt.
Zandsteen	Gesteente ontstaan door op elkaar gedrukte lagen zand.	Omdat het bestaat uit het sediment zand, noemen we zandsteen ook wel sedimentgesteente.
Kalksteen	Gesteente ontstaan uit op elkaar gedrukte lagen met kalkskeletten van zeedieren.	Ook kalksteen noemen we een sedimentgesteente.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Reliëf	Hoogteverschillen in het landschap.	In Nederland vinden we weinig reliëf. Er is sprake van een heuvel landschap in Limburg, dat in de uitlopers van de Ardennen ligt. De hoogteverschillen zijn hier niet erg groot: tussen de 150 en 500 meter. Wanneer je kijkt naar het Himalayagebergte op de grens tussen India en China zie je wel grote verschillen in hoogte. We spreken dan ook van een hooggebergte met een gemiddelde hoogte van 1.500 meter. Hoogteverschillen in het landschap ontstaan bijvoorbeeld door platentektoniek (een plooingsgebergte is daarvan een voorbeeld), maar ook door pakken ijs die over de aardkorst schuiven. In dit laatste geval ontstaan stuwwallen.
Vulkanisme	Het proces waarbij vloeibaar gesteente uit de aardmantel naar het aardoppervlak komt.	Op IJsland vinden we veel vulkanisme. Hier bewegen aardplaten uit elkaar en kan magma vanuit het binnenste van de aarde boven het aardoppervlak komen (het magma heet dan lava) en vulkanen vormen. Ook ligt rondom de Stille Oceaan de 'Ring van vuur' met veel vulkanisme.
Vulkaan	Een berg ontstaan door uitbarstingen vanuit het binnenste van de aarde.	De Vesuvius aan de Italiaanse westkust is een bekende Europese vulkaan.
Krater	Het binnenste van een vulkaan, daar waar de lava omhoog komt en boven het aardoppervlak uitstroomt.	Een krater kan door de druk van de lava ontploffen. Dit heeft te maken met de druk die in deze krater wordt opgebouwd.
Lava	Gloeiend heet gesmolten gesteente dat boven het aardoppervlak is gekomen. Onder de aardkorst noemen we dit magma en erboven lava.	Wanneer lava langzaam stolt op het land, ontstaat het gesteente graniet. Hiervan zijn de continentale aardplaten grotendeels gemaakt. Wanneer het lava snel stolt, ontstaat het materiaal waaruit oceanische aardplaten grotendeels zijn opgebouwd: basalt. Basalt heeft een hogere soortelijke massa dan graniet en is dus zwaarder.
Magma	Gloeiend heet gesmolten gesteente in het binnenste van de aarde (de aardmantel).	Vanuit magma ontstaan verschillende soorten gesteenten.
Geiser	Een heetwaterbron ontstaan door vulkanisme.	Op IJsland vinden we diverse geisers.
Hotspot	Een zeer hete plek in de aardmantel (mantelpluim) waar de aardplaten over heen schuiven.	Boven de hotspot ontstaan steeds nieuwe vulkanen doordat de aardplaten over deze plek schuiven, uiteindelijk zichtbaar als een rij van vulkanen. Hoe verder van de hotspot, hoe ouder de vulkaan. Hawaii en de Canarische eilanden zijn hier voorbeelden van.
Trog	Een kloof op de plek waar een zware oceanische onder een lichte continentale aardplaat schuift.	De Marianentrog ten zuidoosten van Japan is de diepst bekende trog ter wereld. De diepte ervan wordt geschat op elf kilometer.
Exogene krachten	Krachten van buiten af die ervoor zorgen dat de aardkorst verandert.	Verwering en erosie zijn bijvoorbeeld krachten die van buiten af op de aardkorst inwerken.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Verwerking	Het breken en loskomen van gesteente aan het aardoppervlak door invloeden van wind, water en ijs.	Door verwerking slijten gebergten. De Alpen zijn relatief jong en hebben spitse bergtoppen. Deze slijten in de loop van de tijd af door verwerking en worden ronder.
Erosie	Het uitschuren en afvoeren van los materiaal van de aardkorst naar een andere plek door wind, water en ijs.	Het verschil tussen verwerking en erosie is dat de eerste op een bepaalde plek gebeurt. Er is sprake van erosie wanneer de sedimenten (zand, grind en klei) naar elders worden getransporteerd en worden uitgeschuurd door ander materiaal dat wordt meegevoerd door wind, water of ijs.
Sedimentatie	Het afzetten van sedimenten zoals zand, grind en klei in een ander gebied dan de plek van herkomst.	Erosie en sedimentatie hebben een belangrijke rol gespeeld in het ontstaan van het Nederlands landschap. Zo zijn bijvoorbeeld sedimenten aan de westkant van ons land afgezet door de grote rivieren.
Water	Vloeistof die altijd van hoog naar laag stroomt en waaruit zeeën en rivieren bestaan.	Voorbeelden zijn: rivieren, de zee, een oceaan.
Wind	De verplaatsing van lucht over het aardoppervlak veroorzaakt door verschillen in luchtdruk.	Lucht stroomt van een hoge- naar een lagedrukgebied. De afstand tussen deze drukgebieden, bepaalt de windkracht. Het gaat dus om het luchtdrukverschil. De windrichting wordt bepaald door de draaiing van de aarde rond haar eigen as en de ligging van de drukgebieden ten opzichte van elkaar.
Ijs	De vaste vorm van water.	Er zijn twee vormen van ijs: landijs en drijfijs. De eerste is een dikke laag ijs gelegen op het land. De tweede staat voor ijs dat zich op zee bevindt.
Gletsjer	Een ijsbekken met daarbij een langzaam naar het dal glijdende ijstong.	Bekende gletsjers zijn de Aletschgletsjer in Zwitserland, de Jostedalbreen in Noorwegen en de Mer-de-Glace in Chamonix in Frankrijk.
Dal	Een lager gelegen gebied in een gebergte.	In de meeste gevallen vindt bewoning plaats in de dalen van berggebieden.
Fjord	Een inham met steile wanden in een bergachtige kust.	Een fjord is een steile klif, uitgesleten door een gletsjer. In Scandinavië zien we bijvoorbeeld veel fjorden.
Gesteente	Materiaal waaruit de aardkorst bestaat.	Voorbeelden van gesteenten zijn: graniet, basalt, kalksteen, zandsteen, marmer, etc.
Vulkaanuitbarsting	Het spuwen van lava door een vulkaan.	Wanneer de druk in de kraterpijp te hoog wordt, doordat zich hier veel magma heeft verzameld, barst een vulkaan uit.
Aardbeving	Het schokken van de aarde doordat aardplaten ten opzichte van elkaar bewegen en er zo druk wordt opgebouwd.	Wanneer de druk te hoog is, ontstaat een aardbeving. We meten aardbevingen op de schaal van Richter die van 0 tot 12 loopt. Bij 12 is het een zeer zware aardbeving met grote verwoestingen als gevolg.
Tsunami	Een grote vloedgolf veroorzaakt door een zeebeving.	Wanneer een aardbeving op de bodem van de oceaan het water in beweging zet, kan een tsunami ontstaan.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Orkaan	Een zeer krachtige wervelwind die bestaat uit een cirkelvormig lagedrukgebied. Een orkaan ontstaat boven zeewater van minimaal 27°C.	Een orkaan kan in omtrek wel tussen de 500 tot 1.500 kilometer beslaan. In het midden ervan zit een windstil gebied, het oog van de orkaan. Het verschil tussen een orkaan en een tornado is niet alleen de plek waar dit ontstaat, maar ook de duur. Een tornado duurt korter dan een orkaan.
Tornado	Een zeer krachtige wervelwind die ontstaat boven land door het botsen van warme vochtige en koude droge lucht.	In het midden van de VS vinden we tornado valley. Hier vinden relatief vaak tornado's plaats.
Overstroming	Het onder water lopen van een gebied dat onder normale omstandigheden droog ligt.	In 1995 en 1996 vonden er in het rivierengebied in Nederland overstromingen plaats. Naar aanleiding daarvan heeft de Nederlandse overheid besloten ons land beter te beschermen tegen het water door de rivieren meer ruimte te geven. Zie ook: www.ruimtevoorderivier.nl
Droogte	Periode met een gebrek aan neerslag in combinatie met een hoge temperatuur.	Droogte ontstaat wanneer de verdamping groter is dan de neerslag.

Bronnen van energie

Duurzame energie	Energie uit hernieuwbare energiebronnen.	Hernieuwbare energiebronnen zijn energiebronnen die nooit opraken of snel aangevuld kunnen worden, zoals wind, water, zon en biomassa.
Windenergie	Energie opgewekt uit wind.	In de Flevopolder vinden we verschillende windmolenparken die windenergie opwekken.
Waterkracht	Het benutten van stromend of vallend water om energie op te wekken.	Het opwekken van waterkracht lukt het best in gebieden waar de verschillen in reliëf groot zijn. In Nederland hebben we een aantal kleine waterkrachtcentrales: bij Hagestein, in de stuw bij Maurik en bij Linne en Lith in de Maas.
Stuwdam	Een obstakel in een rivier waarachter een stuwmeer ontstaat.	Turbines en generatoren persen het water vanuit het stuwmeer met grote kracht in de stuwdam. Hierdoor wekt men energie op.
Zonne-energie	Energie opgewekt vanuit de kracht van de zon.	Er zijn twee manieren om zonne-energie op te wekken. De eerste manier is door zonnecollectoren. Deze zetten zonne-energie om in warmte. De tweede is door zonnepanelen. Deze zetten zonne-energie om in elektriciteit.
Fossiele brandstof	Energie opgewekt uit uitputbare energiebronnen.	Uitputbare energiebronnen raken op een gegeven moment op. Dit maakt het gebruik van fossiele brandstoffen steeds lastiger en duurder. Voorbeelden van fossiele brandstoffen zijn: steenkool, aardgas en aardolie.
Kernenergie	Het verkrijgen van energie door de radioactiviteit van uranium om te zetten in warmte.	In Frankrijk maakt men relatief veel gebruik van kernenergie. Er is geen uitstoot van broeikasgassen, maar het radioactief afval is wel een milieuprobleem.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Biobrandstof	Het opwekken van energie uit biomassa.	Biomassa is organisch materiaal, bijvoorbeeld ons gft-afval (groente-, fruit- en tuinafval). Door dit te verbranden wekken we warmte of elektriciteit op.
Energieproductie	Het opwekken van energie.	In Nederland wordt de meeste energie opgewekt in steenkolencentrales. Het is het doel van de overheid om dit in de toekomst te vervangen door duurzame energie.
Energieverbruik	De hoeveelheid energie die een huishouden verbruikt.	Nederland en Frankrijk zijn welvarende landen. Dit betekent dat wij relatief veel energie verbruiken. Denk daarbij aan energieverbruik door elektrische apparaten, vervoermiddelen, verwarming van de woning, koken, etc.
Welvaartsstijging	De toename van de economische rijkdom in een gebied.	Wanneer in een ontwikkelingsland de welvaart stijgt, neemt ook het energieverbruik toe. Men kan zich bijvoorbeeld een telefoon, televisie of auto veroorloven. Momenteel zien we dit bijvoorbeeld in China.
Vervuiling	Het brengen van schadelijke of andere ongewenste stoffen in onze leefomgeving.	Het kan bijvoorbeeld gaan om het lozen van zware metalen in de natuur, maar ook het lozen van koelwater in het oppervlaktewater door fabrieken. Dit koelwater warmt het oppervlaktewater op waardoor er bijvoorbeeld minder zuurstof in het water komt en vissen sterven.
Luchtvervuiling	Het brengen van vervuilende gassen in de lucht.	De verbranding van fossiele brandstoffen zorgt voor meer koolstofdioxide (een broeikasgas) en roetdeeltjes in de lucht. Mensen met luchtwegproblemen kunnen hier veel hinder van ondervinden.

Water

Waterkringloop	Het verplaatsen van water in een kringloop aangedreven door energie van de zon.	We onderscheiden de korte waterkringloop, waarbij het water direct in de zee terechtkomt, en de lange waterkringloop. Hierbij stroomt het water met een omweg (of verschillende omwegen) terug naar zee. Het kan dan bijvoorbeeld een periode zijn opgeslagen in het grondwater.
Verdamping	Water dat door verwarming van vaste vorm over gaat in waterdruppels.	Door de warmte van de zon verdampt water en stijgt het op.
Condensatie	Het proces waarbij waterdamp afkoelt en waterdruppels vormt.	Doordat de waterdamp opstijgt, koelt het af en vormt weer waterdruppels. Wij zien dit terug als wolken.
Neerslag	Water uit de dampkring.	Dit water kan in vaste vorm (sneeuw en hagel) of vloeibare vorm (regen) op aarde terecht komen. Dit hangt af van de temperatuur in de dampkring en / of op aarde.
Grondwater	Het water in de grond.	De hoogte van de grondwaterspiegel (de bovenste rand van het grondwater) is afhankelijk van hoe doorlatend de bodemsoort is. Hoe doorlatender, hoe dieper de grondwaterspiegel.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Aquifer	Een natuurlijke waterlaag in de ondergrond die tegen-gehouden wordt door een ondoorlatende laag.	In droge gebieden worden aquifers vaak gebruikt om irrigatiewater uit te halen.
Oppervlaktewater	Het zichtbare water in sloten, meren, kanalen, rivieren, etc.	Het IJsselmeer is het grootste oppervlaktewater binnen Nederland.
Gletsjer	Een ijsbekken met daarbij een langzaam naar het dal glijdende ijstong.	Bekende gletsjers zijn de Aletschgletsjer in Zwitserland, de Jostedalbreen in Noorwegen en de Mer-de-Glace in Chamonix in Frankrijk.
Rivier	Een natuurlijke waterloop die water afvoert van een hoger gelegen gebied naar een lager gelegen gebied.	De belangrijkste rivieren in Nederland zijn de Maas, Rijn en Waal.
Bovenloop	Het bovenste gedeelte van een rivier waar deze snel stroomt.	De Alpen vormen de bovenloop van de Rijn. Hier stroomt het water het snelst door de grote hoogteverschillen.
Middenloop	Het middelste gedeelte van een rivier.	Duitsland ligt in de middenloop van de Rijn. Het water stroomt hier niet zo hard als in de bovenloop.
Benedenloop	Het laagste gedeelte van een rivier waar deze langzaam stroomt.	Nederland ligt in de benedenloop van de Rijn. Hier stroomt het water het traagst door de relatief kleine hoogteverschillen.
Stroomrichting	De richting waarin het water van een rivier stroomt.	Een rivier ontspringt altijd in een hoog gelegen gebied en stroomt naar een lager gelegen gebied.
Stroomgebied	Het gebied dat zijn water afvoert via een bepaalde rivier.	Het grootste deel van Nederland bestaat uit het stroomgebied van de Rijn. Door de verstening van gebieden en een toename van de hoeveelheid neerslag moet de Rijn steeds meer water in een korte tijd afvoeren. Hierdoor neemt de kans op overstromingen in de benedenloop (Nederland in dit geval) toe.
Zijrivier	Een aftakking van een rivier.	Het riviertje de Ourthe in de Belgische Ardennen is een zijrivier van de Maas.
Waterscheiding	De grens tussen twee stroomgebieden van rivieren.	Nederland ligt in het stroomgebied van de Rijn en Maas.
Meer	Een open watervlakte met daaromheen land.	Het IJsselmeer is het grootste meer in Nederland.
Zee	Het zoute water dat de landmassa's op aarde omringt.	Ongeveer driekwart van de totale aarde is bedekt met zee.
Oceaan	Een grote zee tussen continenten.	Voorbeelden van oceanen zijn: de Indische Oceaan, de Grote Oceaan en de Atlantische Oceaan.
Zout water	Water met daarin een oplossing van zouten.	Het zeewater noemen we zout, maar er zit tussen zeeën wel verschil in het zoutgehalte. Dit verschil in zoutgehalte brengt het water in beweging. Het zorgt er dus voor dat water van de ene naar de andere plek stroomt.
Zoet water	Water met zeer kleine hoeveelheden zouten.	Het oppervlaktewater bestaat uit zoet water.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Brak water	Water dat niet zout is en niet zoet.	Het zoutgehalte van brak water is lager dan dat van zeewater. We vinden brak water vaak in rivierdelta's, daar waar het zoete water uit een rivier mengt met het zoute water uit de zee.
Grondwater	Het water in de grond.	De hoogte van de grondwaterspiegel (de bovenste rand van het grondwater) is afhankelijk van hoe doorlatend de bodemsoort is. Hoe doorlatender, hoe dieper de grondwaterspiegel.
Landijs	Een dikke laag ijs op het land.	Wanneer de temperatuur in een gebied niet hoger komt dan 0°C stapelt het ijs zich in de loop der eeuwen op en vormt een dik pakket op het land.
Drinkwater(winning)	Het halen van drinkbaar water uit het grondwater of het oppervlaktewater.	Een groot deel van het drinkwater voor de inwoners van de Randstad wordt gewonnen in de duinen. De neerslag die hier valt, zakt door het duinzand heen (infiltreren) en vormt hier een zoetwaterbel. Dit water is al enigszins gezuiverd en dus eenvoudig verder te verwerken.
Waterstand (NAP)	Het gemiddelde zeeniveau.	De afkorting NAP staat voor Normaal Amsterdams Peil. Het is het ijkpunt voor het bepalen van de hoogte van de zeespiegel.
Getijde	Afwisseling tussen een hoge waterstand van de zee (vloed) en een lage (eb).	Eb en vloed ontstaan door de aantrekkingskracht van de maan. Deze aantrekkingskracht zorgt twee keer per dag voor eb en vloed.
Wad	Ondiepe zee die bij vloed onder water staat en bij eb droogvalt.	Een voorbeeld is de Waddenzee.
Deltawerken	Waterbouwkundig project om het zuidwesten van Nederland beter te beschermen tegen overstromingen.	De Oosterscheldedam is onderdeel van de Deltawerken. Deze waterkering bevat schuiven die bij naderende overstromingen gesloten worden.
Zuiderzeewerken	Waterbouwkundig project met als doel het voorkomen van overstromingen en meer ruimte creëren voor bewoning en landbouw.	De Afsluitdijk heeft ervoor gezorgd dat de voormalige zoute Zuiderzee is veranderd in het zoete IJsselmeer. Andere onderdelen van de Zuiderzeewerken zijn: de polders Andijk, Wieringermeer, de Noordoostpolder, oostelijk en zuidelijk Flevoland en de dijk tussen Enkhuizen en Lelystad.
Zeedijk	Een kunstmatig opgeworpen heuvel om het land te beschermen tegen overstromingen van de zee.	Zeedijken vinden we vooral langs de kusten van Groningen en Friesland.
Stormvloedkering	Een stuw/beweegbare dam die moet voorkomen dat bij zeer hoge waterstanden het gebied erachter overstroomt door zeewater dat de monding van de rivier instroomt.	De Oosterscheldedam is een voorbeeld van een stormvloedkering.
Strand	Uit zand bestaand stuk land langs zee.	Bekende stranden in Nederland zijn het Scheveningse strand en het strand bij IJmuiden.
Kust	Het gebied waar het land en de zee elkaar tegen komen.	Nederland heeft een relatief lange kustlijn die beschermd wordt door de Deltawerken, de Afsluitdijk, duinen en dijken.

Begrip

Omschrijving

Voorbeeld of toelichting

Delta	Gebied waar een rivier in de zee uitmondt.	Doordat de stroming van de rivier in de monding afneemt, vertakt deze zich en vormt zo een delta.
Rivierdijk	Dijken aan weerszijden van een rivier bedoeld om overstromingen van het binnendijkse gebied te voorkomen.	Het binnendijkse gebied is het gebied dat beschermd wordt door de dijken. We onderscheiden twee soorten dijken: - de lage dijken aan weerszijden van de rivier (zomerdijken); - de hogere dijken die naast de zomerdijken liggen (winterdijken).
Stroomgebied	Het gebied dat zijn water afvoert via een rivier.	Door de verstening van gebieden en een toename van de hoeveelheid neerslag moet de Rijn steeds meer water in een korte tijd afvoeren. Hierdoor neemt de kans op overstromingen in de benedenloop (Nederland in dit geval) toe.
Waterbekken	Een verzamelplaats voor water.	Een waterbekken kan natuurlijk zijn, maar ook door de mens aangelegd.
Stuw	Een obstakel in een rivier.	Een stuw heeft als doel water te verzamelen of het om te leiden.
Drinkwater	Water van dusdanige kwaliteit dat iemand het kan drinken zonder ziek te worden.	In Nederland is het water dat uit de kraan komt drinkwater van goede kwaliteit. In andere landen is dit niet altijd het geval.
Sanitatie	Het scheiden van drinkwater en water voor andere doeleinden. Het begrip doelt verder op de infrastructuur rondom hygiëne en riolering (afvoer van afvalwater via bijvoorbeeld toilet en douche).	In Nederland komt er altijd drinkwater uit de kraan. Het kost tijd, geld en energie om dit water zo te zuiveren dat we er niet ziek van worden als we het drinken. Dit is zonde. Daarom bestaat er in sommige woonwijken al een systeem dat drinkwater en water voor andere doeleinden, zoals het doorspoelen van het toilet, het wassen van de auto en het sproeien van de tuin, scheidt.
Watervervuiling	Het lozen van stoffen in het oppervlaktewater die er van nature niet in thuishoren.	Zowel fabrieken als huishoudens zorgen ervoor dat er stoffen in het oppervlaktewater komen die er niet in thuishoren. Dit kan het ecosysteem aantasten.
Waterzuivering	Het reinigen van water dat vervuild is.	In Nederland reinigt men water in waterzuiveringsinstallaties door onder andere bacteriën aan het water toe te voegen.
Watertekort	Een gebrek aan water in een bepaald gebied.	In een gebied is minder water dan dat er nodig is voor huishoudens, fabrieken, landbouw, etc.
Verdroging	Het dalen van de grondwaterstand in een gebied door menselijk handelen.	Niet alleen in droge gebieden is hier sprake van, ook in Nederland. Doordat wij het oppervlaktewater en de neerslag te snel afvoeren, verdrogen sommige gebieden. Dit is vooral ongunstig voor de landbouw.